

НА СМРТ ОСУЂЕНИ

III

БОЛНИЦА

У Бору је у то време постојала болница са око четрдесет болничких постеља. Очигледно да је капацитет био премален за такве потребе, где је тешких повреда, крвавења и рањавања било свакодневно.

Стићи у болницу... — био је сан над сновима.

Бела постелнина, релативно пристојна храна и могућност да се у изузетним случајевима из болнице оде кући, магнетски је привлачило свакога. Наравно да се у огромној већини случајева сан није остваривао.

Међу логорашима је био и извесни Тил Шандор, собосликар. Код куће му је остала жена са тек рођеном бебом. Никога од родбине нису имали, били су потпуно самохрани. Због малог детета жена му није могла радити.

Дани су пролазили, а молер од куће није добио ни словца. Стално је бринуо о томе како је код куће. Мисли су му лутале, ни за тренутак се није могао усредсредити на посао. Правио је грешке због којих је често испаштао. Добијао је батине и висио из греди више од осталих. Много, веома много је патио.

„Морам отићи кући“ — та мисао му је била опсесија. Али како је то мислио да изведе само је он знао.

Једног поподнева на радионишту се зачуо кратак крик. Заправо чуло се само једно: Јаој! Био је то молеров глас. Тил је сео поред пруте, ускотрачне пруте, са руком у крилу. По лицу му се видело да трпи страшне болове. Са остатка његове десне шаке липтао је крв.

Собосликар је сам ставио руку на трачнице када је пролазио воз.

Велики точак је просто здобио три његова прста.

Након неколико сати Тил Шандор је стигао у болницу. Превали су му шаку без ова три прста. Био је потпуно сигуран да ће га послати кући.

Убрзо, међутим, у болницу је стигао један официр из управе логора и почео да испитује Тила.

— Решите, како се са вама догодио овај случај?

— Случајно. Седео сам поред пруте и нисам приметио да налази воз. Руку сам држао на шинама.

— Мени такве глупости немојте причати. По мени то је очигледно саморањавање.

Молер се препао. У жилама му се следила крв. Знао је да је саморањавање тежак прекршај. Молеривим гласом је уверавао официра.

— Молим Вас, верујте ми, било је заиста сасвим случајно. И сами знате да са десет прстију зарађујем за живот. Зар бих сам себе убогао?

Официр је за тренутак био у недоумници. Сада већ није био апсолутно сигуран у своју малопређашњу констатацију. Одмахнуо је руком и рекао:

— Познате су ми такве ствари. Наравно, тешко је доказати... али главу бих дао да сам у праву. У сваком случају нећу Вас послати кући. О одласку нема ни говора. Што пре то избијте из главе. Захваљује богу што из овог случаја неће произаћи горе консеквенце по Вас.

Собосликар је дакле остао у Бору. Остао са својом горком носталгијом и осакаћеном руком.

*

У борској болници радила су три мађарска лекара који су та-

кобе били послати на принудни рад. Двојица су били чувени будимпештански хирурзи. Трећи се звао Левелки. Неуморан, самопрегорај млад лекар, пул ентузијазма и љубави према људима. Дана и ноћи је проводио у болници. Нико није могао одгонети кад он заправо спава, када се одмара.

Он је неговао, лечио и тешко логораше. Много је учио од својих познатих колега, што је користио да помогне несрећним људима.

Једном је дознао да се у оближњем логору разболео од тифуса један логораш. Звао се Сентеши Арпад. Команда логора је наредила: Сентешија изнети ван логора што даље, до ивице шуме и тамо га сместити у један шатор. Што пре умре тим боље... Овде нема услова за лечење. Свакоме се забрањује приступ оболелом, због опасности од заразе.

Млади лекар је нашао једног Сентешија са температуром од 40 степени. Од тада сваке вечери Левелки је посеђивао болесника. Иако је имао мало слободног времена због ангажованости у болници, није пропустио ни једну прилику да отрчи до њега. Доносио му је храну, лекове и много, много охрабрења.

— Мораш оздравити — понављао је безброј пута. Желео је да му улије снагу и веру да може оздравити. Какио је у шатор Сентешијеву породичну фотографију. Целога дана посматрао би насмејана лица своје супруге и две кћерке, и чекао вече када је долазио млади лекар.

— Реци ми, да ли ћемо икада поново бити овако заједно? — питао је и показивао на окачену фотографију.

— Сигурно ћете бити, Арпаде — одговорио је искрено, јер је знао да се стане болесника из дана у

дан поправља. Ускоро је заиста био сасвим здрав. Што је остао у животу могао је да захвали др Левекију, кога до тада никад у животу није ни видео.

*

Болници су припадала и два мађарска официра, који су командовали особљу и чуварима. Један од њих имао је неке невоље са пореклом. Наиме, даљи његов робак био је полујевреј. Управо због тога тај се официр снано трудио да докаже како је и поред „мрље“ у свом пореклу, поуздан и поверљив човек.

Под његовим окриљем два нечовјекска несметано су чинили своја дела. Били су то десетар Палфи и разводник Овари. Пљачкали су болеснике, одузимали су им вредније ствари, а да су остали некажљиви. Нарочито су често користили прилику након операције, још док је оперисани под наркозом, да му узму сат, златни ланчић или нешто слично.

Људи су ћутали. То су ипак ситуације,

када се зна да је болница рај на земљи а они велики сретници што су у њој.

Да је то тако допринео је и један заставник, који је заменио она два официра. Био је заиста добар човек. Само је незгода била у томе што су то веома брзо уочили и претпостављени који никако нису волели „добре момке“. То је био један од разлога што је болница све строже контролисана.

Што се медицинске стране тичало, болница је била на добром гласу. Причало се да лекари чудачине. И тамо где су наје оздрављење биле минималне, они су успевали.

Један високи немачки официр који је био пред операцијом, тражио је изричито да га оперишу мађарски хирурзи. Био је доста тешко рањен од нагазне мине.

Морала се добити посебна дозвола да једног немачког официра оперишу лекари логораша. Зачуло, дозвола је ипак добијена. Немац је успешно оперисан.

Хирурзи су радознано очекива-

ли да се поврати из наркотичног стања. Занимало их је коме су спасли живот. Фанатичном нацисти, или пак поштедом човеку.

Сат након операције болесник се пробудио. Прве речи су му биле питање:

— Да ли је Хитлер умро? (Дан пре тога извршен је атентат на Хитлера).

— Није умро.

— Штета. Велика штета — рекао је — већ сам се понадао да ћу напакон кући.

*

Велики проблем за болеснике било је писање писама. Квота је била: једно писмо у месец дана. Морали су се некако довијати. Један од начина је био, када би некога слали кући са сломљеном ногом, логораша су у писме сакривали писма која је дотични слао на назначене адресе. Но мало је било оних којима је успело да због сломљене ноге оду кући.

Др Демстер (у цивилству адвокат у Мишколцу) добио је вест од

Баракe борског логора

куће да му се жена породила. Добио је сина. У болници није било срећнијег човека од њега. Затражио је рапорт лично код потпуковника Харканија.

— Господине потпуковниче, покорно јављам, родио ми се син. У поводу тог догађаја, понизно Вас молим да ми одобрите ванредно писмо.

— Не одобравам. Ако се Вама родило дете, за мене то није догађај. За мене је догађај, када неко од вас умре. Када Ви овде у болници цркнете, ваши другови добиће дозволу за ванредно писмо да јаве вашој супрузи да Вас више нема. То Вам поуздано обећавам.

Тога дана поподнева у болницу је стигао дежурни заставник Јанковић. Мало су знали о њему. Био је ћутљив, повучен у себе, увек озбиљна лица.

Тога дана први пут се дуже задржао код болесника. Прво је пришао кревету др Деметера. — Само Ви слободно напишите писмо. Назначите да га ја шаљем. Ја могу да пишем колико хоћу, али немам коме.

Затим је обишао све постеље и свима понудио своје услуге. Писма слата посредством заставника Јанковића редовно су стизала на одређеништа.

НЕДЕЉА

Пет је сати, јутро.

— Даддижи се, устајање! — урла неко у бараци.

Недеља је. Напољу је кијамет. Права снежна олуја, тако да је и до нулника проблем отићи. Они који су кренули, на вратима нагло застају уплашени. На пет метара се ништа не види од густог снега. „Минус двадесет је испод нуле“ — каже неко. „Данас ни преко дана неће бити топлаје од минус петнаест“.

— По овом времену неће нас терати напоље — каже Рајх и улобно се смешта на лежај.

— Кладим се да хоће — одговара вечити песимиста Ваџи и већ се облачи да не би закаснио.

Ваџи је пре неки дан пронашао читаво благо. На радном месту пронашао је добро парче фламанелне крпе. Додуше замазане уљем, али ипак је то била крпа. Вероватно је бацно или изгубио неки

шофер. Ваџи није имао ни чарапе ни обојке и сад се предомисљао како да употреби најбоље свој драгоцен налазак. Да је преполови не би ваљало. Решио је да једно време умота десну ногу, а касније ће доћи ред и на леву.

— Пасјет вам бога, прљави народе — заурлао је чувар Сакал, некада познати боксер. — Ви се још излежавате. — Успут дели тешке ударице на све стране. Песницама скида људе са лежаја.

Умивања заправо и нема.

Ни доручка нема.

Само се неколицина усудује да снегом мало истрава руке и лице.

Поред Раб Анраша лежи један младић из горње Мабарске. Већ два дана има високу температуру. До скора је био мршав човек, одједном се почео надимати. Јавили су да је болестан али Шпац је наредио: „Нико не може остати у бараци. Сви морају напоље“.

— Молим Вас, оставите га да лежи. Целе ноћи је спигао, замолио је Раб. Уместо одговора Сакал је болесном човеку упутно такав ударац, да је несрећник пао са лежаја. Био је у невести.

— Симулант. Облачите га и напоље сви.

Пола шест је.

— У строоооој!!!

— Па ипак — уздише Рајх. — По оваквом времену.

— Јесам ли рекао — мрмља Ваџи. Скоро да је сретан што је био тако паметан да се на време добро обуче. Рајх наравно нема фламанелну крпу. Има само један полерани војнички шињел и испод њега доњи веш. Ускаче у дрвене шињеле и готово је облачење.

Од чувара су само двојица на кругу бараке. Бесни су што су баш они морали да излазе када се остали удобно одмарају. Једва су и спавали ноћас. Синоћ су одједном утрошили цело недељно следовање рума и вина.

Логораше се полако постројавају. Двојица придржавају болесног младића. Сви цупкају у месту, а дрвене шињеле у ритму одзвањају о ледене плоче тла. Узалуд трајују ушпи, ударају длан о длан, двадесет је испод нуле. Та немилосрдна зима лако тријумфује над неодољивошћу, неиспаваношћу и глађу.

Најзад су сви угурани у редове.

— Мирноооо!

Као да је постројено три стотине страшила за птице, стоје карикатуре људске. Данас изузетно могу себи приуштити задовољство да се за време команде мирно чеку! Од снежне олује се ништа не види.

— Десним крилом напред марш. Колона за мном.

Колона костура је кренула. Напустили су логор.

На једној ледини су се зауставили. Наређење је: Очистити некакав путевак, којим нико жив не пролази. Па ипак, морали су се прихватити јалова посла.

Чувари су се одвојили у страну и на једном заклоњеном месту заложили ватру. Убрзо се осетно неодољиво примамљив мирис печене сланине. Чувари су безбрижно пекли сланину на ватри и натапали машћу позамашне комаде хлеба.

Каква арома... Ветар је мирис доносио право у правцу групе која је у близини радила. Сви су знали да се један од двојице чувара спрема на одсуство. То је било свима познато. Рајх се први олучио. Није одолео тако привлачном искушењу. Пришао је чуварима и понудио трампу.

— Сигурна пара господине. Изволите упитати господина десетара Филепа, он је већ проверио код куће мој бон. Њему је моја супруга одмах исплатила пет стотина пенги за пекмез и маргарин.

— Налишите бон на сто пенги. Толико ово кошта. И пазите да све буде у реду.

Пресрећан Рајх предаје чувару бон и узима једва 50 грама сланине и нешто хлеба. Остали пристижу. Просто се тискају. Ипак, мало је оних који могу на тај начин да тргују. Болесник, онај младић, он то сигурно никада више неће моћи. Још увек га двојица придржавају. Радити не може, па ипак мора бити присутан.

Одједном примећују да постаје тежи. Некако се потпуно ослонио на њих.

— Господине, господине, мислим да је мртав — вичу према ва три.

— Носите га у лекарску собу, узвраћају чувари, а да се нису ни осврнули.

За два човека је то права благодет. Журе назад у логор са мртвим човеком. Остали су до пет

Лешени борбених логораша

сати поподне пробавили на пољу гладни, жедни и промрзли.

Шпац их је већ једва чекао. Преко целог дана се досавишао. Разведрио се када је угледао колону. Већ на капији је почео тортуру.

— Брзо у строј. Вечера.

Људи слаће да неће бити ничег доброг. Да од одмора за сада неће бити ништа. За вечеру добијају чорбу од сочива. То је први оброк тога дана. Прија им, али су и после јела једнако гладни као и пре. Само што су завршили са вечером, Шпац више са логорског круга.

— У строј!

И када су најзад сви у строју, Шпац наређује: Да се чисти круг. Не сме да остане ни једна сламчица.

Три стотине људи четвороношке пузи по снегу. Снежна се олуја полако стишава, али срца у грудима уморних напаћених људи све јаче и јаче куцају.

С А Н

Пролазили су дани и месеци у свакодневном, мукотрпном изласку логораша на рад. Одмора ни тада није било, ни када би жива осетно падала испод ознаке нула. Изузетак је чинио један једини дан, још у зиму године 1943. Дан о коме је реч био је толико хладан, да ни тотовци нису били вољни да излазе напоље. Пар корака би направиле по дворишту па би се брзо повукли у своје топле баре.

Два човека су ипак морала напоље. Фараго и Сети. Обојица су радили на багеру који се претходног дана покварио. Сломно се зуб носача. Морали су га демонтирати, однети у радионицу на поправку и вратити га назад.

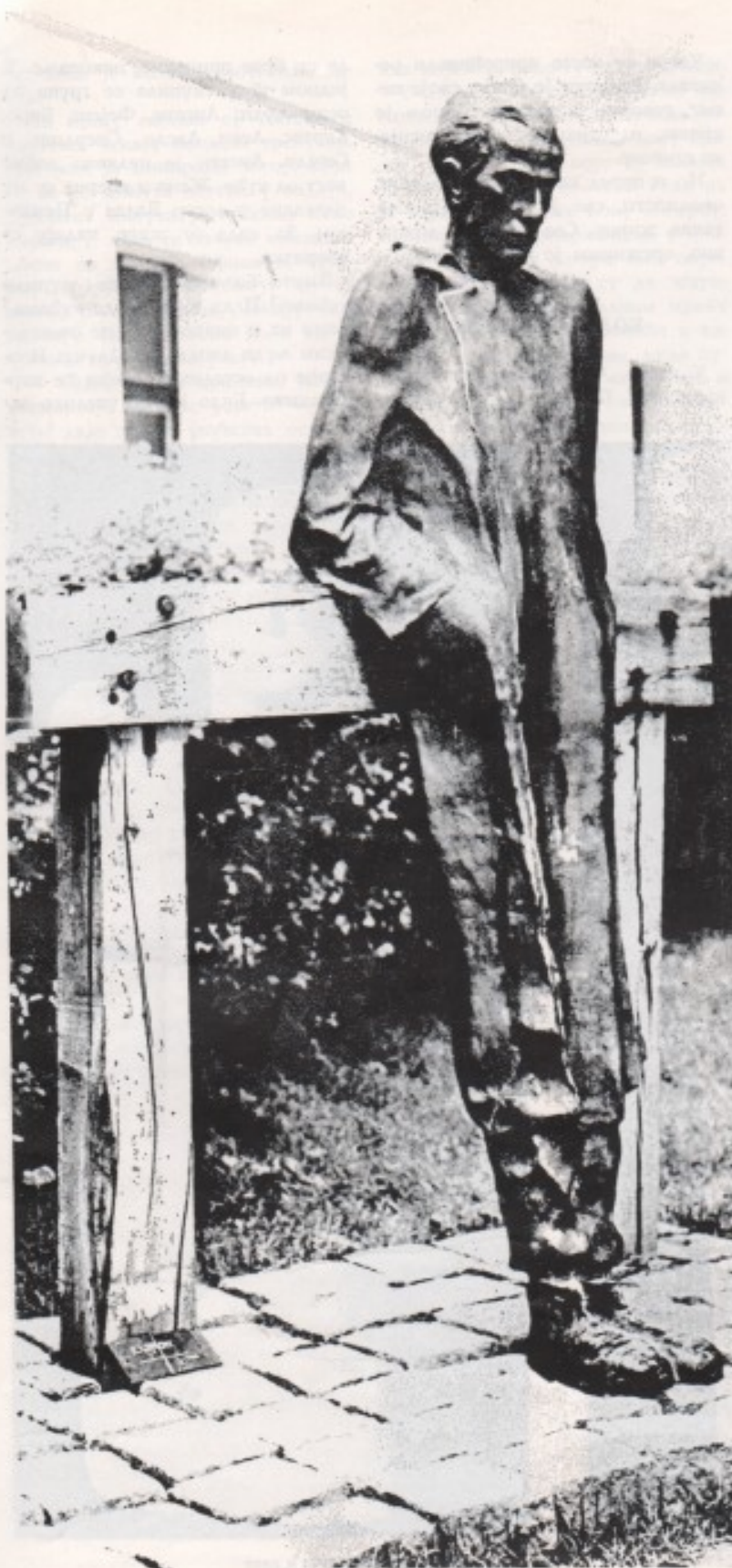
Место где се багер налазио, уздицало се добрих три стотине метара у висину. Пут до њега биле су уске серпентине, оивичене снежним зидом висине човека. Два

логораша су кренула. По залебеном путу ветар се просто понгиравао са њима. Око њих је блистала снежна белина, мраз им је штинио натекле очи од задимљених барака. Сваки корак од њих је изискивао надчовечанске напоре. Чудна жеља им се јављала; да легну у снег, да се одморе, да спавају. Али су они упорно ишли даље. Борени се са јаким ветром, до појаса у снегу, ипак су доспели до багера, који се цри уздицао у мору белине.

Тек сада је почињао главни посао, демонтажа дефектног зуба. Промрзли, неосетљиви прсти, просто су се лепили за ледено твожбе. Ноге, руке и зубе су морали употребити, да би након пар сати напорног рада скинули део багера, који је тежио око четрдесет килограма. Тада се већ примицало подне.

— Одспавајмо мало, предложио је Сети, не могу да гледам више.

— Ако сад заспимо, сигурно ће-

смо, које ћу тек евентуално моћи написати, зато ти сада пишем. На дан наше годишњице венчања бићу у мислима са тобом. И знам да ћемо још много, много година бити заједно сретни. Само pazi, на себе, једина мене ради. Немој се прерадити. И немој бити нестриљива ако пошта не стигне, и сама видиш да то не значи ништа лоше. Много те волим. Љубим те једина."

Радноти је своје песме радо писао у хексаметрима. Колико се некада расправљао са др С. Шандором, издавачем, иначе професором Универзитета у Пешти.

Професор је тада водио један семинар о томе колико хексаметри могу да се примењују у мађарском књижевном језику. С. Шандор је тврдио да је и класику тешко превести у хексаметрима, јер на мађарском добија, сувише романтичан призив.

Радноти је, напротив, доказивао да је после латинског и турског, мађарски најпогоднији за хексаметре. Његова поезија, нарочито она настала у „Хаиденау“ логору већином је писана у хексаметрима.

Радноти је у два маха срео свог пријатеља за време боравка на принудном раду. Први пут су се срели у логору „Рен“, где је професор проводио своје логорске дане. У том логору се налазила зубна ординација за све логораше: Ту су доводили људе из свих логора, који су имали тегобе са зубима, Додуше, делатност лекара сводила се искључиво на вађење зуба. Ту је доспео и Радноти једне недеље када се пожалио да га боли зуб. Два пријатеља су се угасдала. Али нису могли прићи један другом. Само су из даљине измењали пар речи.

— Пишеш ли песме — питао је С.

— Лепше него икад. А ти, бавиш ли се филозофијом? — одвратио је Радноти.

— Више него икад — био је кратак одговор. Радноти се тужно осмехнуо и већ су га водили даље.

У „Хаиденау“ логору Раднотијев најбољи пријатељ био је сликар Х. Карољ. Били су стари зван-

Изра Варга: Песник логораш Миклош Радноти, бронза, 1969.

ци. Заједно су дотерани у Бор и успело им је да и даље остану заједно. Имали су и једно радно место. Тотовац Јунгер, који је водио групу, по занимању адвокат, био је велики поклоник уметности. Трудно се да колико—толико помогне двојици уметника. И у самом логору ситуација није била тако тешка као на осталим местима. Било је и овде батњиња па и мучења, али у далско мањој мери. То је олакшало Јунгеру да своја два штићеника ослободи многих искушења.

Увече су често приређивали рецитале. Радоти је читао своје песме, говорио о поезији. Карољ је правио илустрације за Радотијеве стихове.

Но и поред свих олакшавајућих околности, све је теже подносио такав живот. Све је више мршавно, организам је нагло слабио.

КОД ПАРТИЗАНА

У логор „Фораралберг“ стигло је наређење: Полазак за Бор. Поче-

ле су брзе припреме, паковање. У једном углу скупила се група од осам људи: Ангети, Фејеш, Биро, Кертес, Леви, Ласло, Сперлинг и Сегеди. Ангети је недавно добио вест од куће. Жена и кћерка су му одведене у логор Ваале у Немачкој. За сада су живе, надају се повратку.

Зашто би они уопште журили кућама? И да ли их воде кућама? Тамо их и онако нико не очекује. Осам људи донело је одлуку: Изостаће од осталих, пребећи ће партизанима. Било је већ увелико ве-

Живка Михајловић: На кркачу

Живка Михајловић: Мајка и дете

че, када је колона напустила логор.

На крају колоне су Лигети и другови, чекају погодан тренутак. Иза њих је минирани логор, који ће за 15 минута летети у ваздух. Двадесет минута је прошло како корачају, када се зачула команда: „Лези на земљу“. Официри, чувари, логорашни приљубљују се уз земљу близу дрвећа. Чекају експлозију. Само коњска кола са опремом продужавају пут.

— Сада, сад је прилика. После експлозије немојте устати! — Лигети даје задња упутства осталима.

Бараке су у ваздуху, ушаљене даске и гвоздене шипке лете на све стране. Још неки минут сви леже и чује се наређење: „На поге, полазак.“ Луди полако устају. Само њих осморлица и даље су на земљи. Просто су се стопали са опалим јесењим лишћем.

— Сада су нестали, мора да су у том правцу, чује се глас подаље од њих.

Бегуници слабећи ослашћују.

Зар је могуће да су открили њихов нестанак? Сада их вероватно траже. Међутим, ускоро настаје тишина. Убрзо су установили: нестала су кола са опремом, па су њих тражили. Бегуници су одахнули.

Док су остали у Бору две недеље чекали на полазак кућама Лигети је са друговима лутао по nepřегледним шумама. Нису знали где да траже партизана.

Далеко нису смели, јер је у околини још увек било пуно немач-

ких војника, иако су се повлачили.

У даљини на серпентинама назираше су се колоне немачких возила. Већ данима никог нису срели. Залиха хране коју су понели са собом брзо је нестала. Глад их је терала да траже нову опскрбу. Већином су се задржавали у близини порушеног логора. Под окриљем ноћи отпузили су до згаришта логора. По тоталном мраку тешко је било шта пронаћи а камо ли што за јело. Осам људи пузећи је претраживало ово место и напослетку су пронашли око 10 килограма кромпира и црног лука, додуше у доста лошем стању. Не чујно су се повукли у сигурност околних шума. Још два дана су тумарали по околини. Хране је поново нестало. Скривајући се погнути, често пузећи, наставили су потрагу за партизанима. Већ данима су слободни да заправо се још нису ни усправили као људи. Још нису пуним плућима удахнули дивни ваздух слободе. Морали су се још скривати.

Кретали су се једном долином, обилази једну чистину.

— Можда ћемо наићи на неку колибу — предлаже Ласло. — Превимо преко чистине. Ви останите, ја ћу отићи напред. — И већ полази полако до ивице узвишења. Већ је горе, лице му се зари, маше осталима.

— Добите, овде је нека кућа.

Средовечна домаћица и домаћин педесетих година, пријатељски су дочекали изненадне госте. Угостили су их топлим оброком, чак се

и вина нашло на трпези. Знацима су објаснили да желе партизанима, да су тамо кренули. Домаћин је разумео и објаснио им је да је и сам активан учесник народног отпора. Кроз три дана полази у јединицу, повећише их са собом. Предложио им је да остану на његовом имању до краја рата. Доста су се већ напатили. Међутим, на то нису пристали, свакако су хтели у партизана.

Трећег дана у саму зору кренула је мала поворка. Кретали су се по беспућу, али нису лутали. Њихов вођа, видело се, одлично је познавао крај по коме су ишли. Целог дана никог нису срели, никакво насеље нису видели.

Када је већ падао мрак, угледали су једну колибу. Пастир који их је дочекао био је отприлике истог доба као и њихов домаћин. Видело се да се добро познају, јер су се срдачно поздравили, као стари пријатељи. Могло се закључити да је колиба већ примала сличне госте.

У цик зоре кренули су даље. Након пола дана хода, одједном су угледали младића са аутоматом на прсима. На капи му је блистала првена петокрака звезда. Зачудно се када су га бивши логорашни окружили, дотицали га, руковали се с њим. За њих је он био при партизан кога су срели.

Одвели су их до команданта. Срдачно их је поздравлио речима добродошлице. Распоредио су их у три различите чете. Напослетку постали су партизани.

(Наставиће се)